

Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи

Criminal law protection of land resources under the laws of post-social countries in Central and Eastern Europe

Роман Мовчан

Ключові слова:

земля, нерухомість, довкілля, власність, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство.

Key words:

land, real property, environment, property, criminal liability, criminal law.

Постановка проблеми. Відкриття «залізної завіси» та подальший бурхливий розвиток глобалізаційних процесів ознаменували початок нового етапу розвитку вітчизняної правової системи – етапу її неминучого зближення й поступової інтеграції з правовими системами інших, передусім європейських, країн. Особливої динаміки цей процес набув після 27 червня 2014 р. – дати підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. У преамбулі до цього, без перебільшення, визначального для розвитку нашої держави документа прямо вказується, що подальша політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом (далі – ЄС) прямо залежатиме від прогресу України в наближенні з ЄС у політичній, економічній і, зокрема, правовій сферах.

Стан дослідження проблеми. З урахуванням сказаного очевидно стає актуальність проведення компаративістських досліджень, направлених на глибинний аналіз і критичне осмислення законодавства, у тому числі й присвяченого регламентації кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, європейських країн, зокрема й постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. Вивчення законодавства саме цих країн було зумовлене, з одного боку, їхнім схожим з Україною історичним (соціалістичним) минулим, а з іншого – тим, що завдяки успішним реформам більшість указаних країн за короткий проміжок часу вже зуміла досягнути тієї мети, яка сьогодні стоїть на порядку денному розвитку й нашої держави, – максимальне наближення до європейської стандартів у всіх сферах суспільного життя, логічним результатом чого має стати набуття членства в ЄС.

Отже, **метою статті** є висвітлення досвіду кримінально-правової охорони земельних ресурсів, сформованого в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, за результатом чого мають бути визначені подальші напрями вдосконалення чинного вітчизняного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи беззаперечну схожість кримінальних кодексів колишніх югославських республік, для більшої зручності викладення матеріалу всі аналізовані країни ми поділили на дві умовні групи:

- 1) власне «югославську»;
- 2) групу «інших постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи».

«Югославська» група склалась у результаті розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія і включає на сьогодні шість країн (Боснія та Герцеговина, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія) і три державних утворення з власним кримінальним законодавством у складі Боснії та Герцеговини (Федерація Боснії та Герцеговини, Республіка Сербська, анклав Брчко). Крім того, власне кримінальне законодавство у 2003 році отримав і сербський край Косово¹.

¹ Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : [монография] / В.Н. Додонов ; под общ. науч. ред. д. ю. н., профессора, заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 37–38.

Намагаючись відстежити вплив правових систем інших країн на формування кримінального законодавства держав «югославської» групи, ми виявили цікавий і деякою мірою навіть знаковий факт. Мова йде про те, що, незважаючи на багатоміжні історичні зв'язки між країнами колишньої Югославії та Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) (передусім РФ), під час формування змісту приписів, присвячених кримінально-правовій охороні як довкілля загалом, так і землі зокрема, парламентарі аналізованої групи країн передусім спирались на досвід не країн СНД, а західноєвропейських держав, зокрема європейських представників так званих «італо-іберійської» та «германської» груп кримінального права. Серед іншого це виявляється в такому.

По-перше, на відміну від більшості країн СНД, у кримінальних кодексах (далі – КК) яких була виділена спеціальна норма про відповідальність за псування землі, для карного законодавства «югославських» держав характерною є наявність єдиної норми під назвою «Забруднення навколишнього природного середовища», у межах якої уніфіковано відповідальність за забруднення всіх видів природних ресурсів (повітря, води, ґрунтів) (ст. 218 КК Македонії², ст. 260 КК Сербії³, ст. 332 КК Словенії⁴, ст. 250 КК Хорватії⁵, ст. 303 КК Чорногорії⁶).

По-друге, подібно до деяких країн, які представляють «західну гілку» романо-германської правової системи (Австрія, Ліхтенштейн, Португалія, Туреччина, ФРН, Швейцарія тощо), у КК держав колишньої Югославії диференційовано відповідальність за умисне та необережне забруднення навколишнього природного середовища (ч. 3 ст. 218 КК Македонії, ч. ч. 2 та 4 ст. 260 КК Сербії, ст. 332 КК Словенії, ч. 3 ст. 250 КК Хорватії, ч. ч. 2 та 4 ст. 303 КК Чорногорії).

А от у питанні законодавчого викладення норм, присвячених кримінально-правовій охороні прав на землю, парламентарі «югославських» країн поділились. Зокрема, одні з них, використовуючи досвід країн італо-іберійської групи кримінального права, визнають предметом відповідних злочинів «нерухоме майно» (ст. 338 КК Словенії); інші ж, спираючись на практику більшості країн СНД, вказують на «землю» (ст. 218 КК Сербії, ст. 254 КК Чорногорії).

У контексті сказаного хотілося б також додати, що відповідальність за порушення прав на землю передбачається кримінальним законодавством Косово та всіх трьох державних утворень у складі Боснії й Герцеговини. Причому якщо в ст. 286 КК Брчко і ст. 332 КК Косово йдеться про «нерухоме майно»⁷, у ст. 245 КК Республіки Сербської – про «землю»⁸, то вже в ст. 286 КК Федерації Боснії та Герцеговини – про незаконне захоплення «нерухомого майна», яке виразилось у зайнятті «землі» чи її частини⁹. Цікаво, що при цьому в самій Боснії й Герцеговині спеціальна норма про кримінальну відповідальність за порушення прав на землю відсутня.

Утім незалежно від того, йдеться про незаконне заволодіння «землею» чи ж про незаконне заволодіння «нерухомим майном», парламентарі більшості країн «югославської» групи одностайні в оцінці такого суспільно небезпечного прояву, як посягання на власність. Виняток становить македонський законодавець, який незаконне привласнення нерухомого майна зараховує до злочинів проти навколишнього природного середовища.

² Criminal Code of the Republic of Macedonia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16066/preview>.

³ Criminal Code of the Republic of Serbia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/5>.

⁴ The Penal Code of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.policija.si/eng/images/stories/Legislation/pdf/CriminalCode2009.pdf>.

⁵ Criminal Code of the Republic of Croatia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/>.

⁶ Criminal Code of the Republic of Montenegro [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/4168/preview>.

Подібна норма відсутня лише в КК Боснії й Герцеговини та Словенії.

⁷ Criminal Code of Brcko District of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>; Criminal Code of the Republic of Kosovo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Criminal%20Code.pdf>.

⁸ Criminal Code of The Republika Srpska of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>.

⁹ Criminal Code of The Federation of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>.

Варто також відмітити, що, подібно до країн германської групи, у КК Сербії (ст. 336) і Косово (ст. 397) таке порушення, як «знімання, знищення, пошкодження, переміщення або переїзд межового каменя, знака обстеження ґрунту або будь-якого іншого знака, який засвідчує право власності на нерухомість або сервітут для використання води», розцінюється як посягання на встановлений порядок відправлення судочинства (правосуддя), а не на власність.

Досліджуючи «югославський» досвід кримінально-правової протидії порушенням прав на землю, чи не найбільшу увагу ми звернули на те, що, як і в ст. 197-1 КК України, у низці схожих за змістом правових приписів згадується не лише про незаконне привласнення (заволодіння) землі (нерухомого майна), а й про «будівництво» (ч. 2 ст. 225 КК Македонії, ч. 2 ст. 245 КК Республіки Сербської, ч. 2 ст. 338 КК Словенії). Однак, на відміну від ст. 197-1 КК України, зазначені норми сконструйовані так («ті ж дії, поєднані з будівництвом на захопленій землі»; «зайняття чужої землі з наміром будівництва на ній»), що правозастосовні органи чітко розуміють, що будівництво або намір будівництва потрібно сприймати не як самостійний склад злочину, а лише як кваліфікуючу ознаку незаконного привласнення землі. «Сателітний» характер будівництва підкреслюється й відсутністю згадки про нього в назвах відповідних заборон, у яких ідеться лише про незаконне привласнення землі.

Диференціація відповідальності за порушення прав на землю в країнах досліджуваної групи здебільшого забезпечується за рахунок посилення покарання за незаконне привласнення землі зі спеціальним правовим статусом, зокрема особливо цінних земель та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 286 КК Брчко, ч. 2 ст. 332 КК Косово, ч. 2 ст. 218 КК Сербії, ч. 2 ст. 286 КК Федерації Боснії та Герцеговини, ч. 2 ст. 254 КК Чорногорії).

За вчинення земельних злочинів «власницької» спрямованості законодавством держав колишньої Югославії передбачається покарання у вигляді або ж штрафу, або ж незначних строків позбавлення волі (здебільшого до 3 років, хоча в ч. 2 ст. 218 КК Сербії – аж до 5 років). А от земельні правопорушення проти довкілля караються набагато жорсткіше: від штрафів і незначних строків позбавлення волі (до 2 або 3 років) за необережне забруднення навколишнього середовища і до чималих строків позбавлення волі за відповідні умисні прояви (до 10 років у ч. 1 і 2 ст. 218 КК Македонії та аж до 12 років у ч. 5 ст. 332 КК Словенії).

Далі ми перейдемо до аналізу кримінального законодавства групи *інших постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи* (Албанія, Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія). Незважаючи на тривале знаходження «в орбіті» радянського законодавства, кримінальне право цих держав ніколи повністю не втрачало власної правової ідентичності. Натомість, намагаючись відмежуватись від радянського права, законодавці зазначених країн останнім часом усе частіше йдуть шляхом рецепіювання положень кримінального законодавства держав «західної гілки» романо-германської правової сім'ї. У підсумку це призвело до формування фактично в кожній із них доволі своєрідних систем кримінального права, в яких органічно поєднуються традиції правотворення як західноєвропейських, так і постсоціалістичних країн.

Так, у питанні регламентації відповідальності за земельні злочини «екологічної» спрямованості країни аналізованої групи переважно спирались на досвід держав «західної гілки» континентальної системи права. Як і в країнах «югославської» групи, це виявилось, по-перше, у наявності універсальної заборони, в якій уніфікована відповідальність за забруднення всіх видів природних ресурсів, а по-друге, у диференціації відповідальності за умисне та необережне забруднення навколишнього природного середовища (ст. 352 КК Болгарії¹⁰, ст. 182 КК Польщі¹¹, ст. 400 КК Румунії¹², ст. 300 КК Словаччини¹³, ст. ст. 280, 281-а КК Угорщини¹⁴, ст. ст. 181-а, 181-в КК Чехії¹⁵).

¹⁰ Criminal Code of the Republic of Bulgaria [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8881/preview>.

¹¹ Criminal Code of the Republic of Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unodc.org/res/cld/document/pol/1997/penal_code_html/Poland_Penal_Code_1997.pdf.

¹² Criminal Code of the Republic of Romania [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8>.

¹³ Criminal Code of the Slovak Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/4>.

¹⁴ Criminal Code of the Republic of Hungary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

¹⁵ Criminal Code of the Czech Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf>.

Варто пам'ятати, що в Польщі кримінально-правова охорона довкілля забезпечується не лише нормами КК, а й численними приписами галузевого законодавства, в якому також містяться склади деяких екологічних злочинів. Серед іншого це стосується положень Законів «Право охорони навколишнього природного середовища», «Про охорону сільськогосподарських і лісових земель», а також «Водне право». Зокрема, в останньому з перерахованих нормативно-правових актів встановлено відповідальність у вигляді штрафу, обмеження або позбавлення волі на строк до 1 року за такі дії, як знищення або пошкодження берегів внутрішніх поверхневих вод, а також ґрунтів під внутрішніми поверхневими водами (ст. 191)¹⁶ – діяння, подібні за змістом до передбачених ст. 239-2 КК України.

Не можемо не відмітити й надзвичайно суворі покарання, які передбачаються законодавством деяких країн за вчинення відповідних екологічних деліктів. Так, санкцією ч. 5 ст. 300 КК Словаччини за порушення спеціальних правил, яке призвело до масштабної екологічної шкоди, передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 4 до 10 років; а в ч. 5 ст. 400 КК Румунії за порушення правил охорони ґрунтів, що спричинило смерть однієї чи декількох осіб або серйозну шкоду національній економіці, взагалі передбачено позбавлення волі на строк від 15 до 20 років.

На відміну від регламентації відповідальності за злочини проти довкілля, питання кримінально-правової охорони прав на землю, подібно до країн «югославської» групи, в аналізованих постсоціалістичних державах вирішується диференційовано, часто ще більше залежить від впливу правових систем країн інших груп.

У КК Румунії відповідна система норм репрезентована відразу двома заборонами: ст. 263 «Руйнування», в якій йдеться про знищення чи пошкодження орієнтирів, знаків обслідування чи геодезичних знаків; ст. 266 «Порушення володіння», диспозиція ч. 2 якої сформована так: «... захоплення повністю або частково землі будь-якого виду, встановлення чи переміщення межових знаків без права на вчинення таких дій чи відмова покинути землі, зайняті без права».

Отже, ми можемо констатувати, що румунська модель кримінально-правової охорони прав на землю побудована за зразком країн італо-іберійської групи. Про це, зокрема, свідчить таке: формулювання назви ст. 266 за допомогою вказівки на термін «володіння»; зарахування до кримінально караних як повного, так і часткового заволодіння чужою земельною ділянкою; нарешті, вказівка в диспозиції розглядаєної норми на такий спосіб незаконного заволодіння чужою нерухомістю, як «учинене шляхом встановлення чи переміщення межових знаків».

Читаючи фундаментальну працю російських авторів (за ред. О.Я. Сухарева) «Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник», ми зустрічаємо таку характеристику правової системи Угорщини: «Належить до романо-германської правової сім'ї, виявляючи нахил у ній до країн германської групи»¹⁷. З огляду на сказане не варто дивуватись тому факту, що, на відміну від Румунії, угорський законодавець розмістив норму про «знищення межових знаків» (ст. 215 КК Угорщини) не серед злочинів проти власності, а, подібно до більшості країн германської групи кримінального права, у розділі II «Злочини проти громадського порядку та зловживання правами» у складі глави XV «Злочини проти порядку управління, правосуддя та громадського спокою».

А от КК Польщі відповідальність за порушення прав на землю невідома. Однак подібні за змістом правові приписи містяться в нормах інших законів «кримінально-екологічного» характеру. Зокрема, польським Кодексом про проступки 1971 р. за вчинення такого діяння, як протиправне проникнення до приватної власності іншої особи, передбачається покарання у вигляді штрафу, обмеження або позбавлення волі на строк до 1 року¹⁸. Крім того, цим же Кодексом регламентовано відповідальність і за відмову покинути чужу землю.

Болгарський законодавець передбачив кримінальну відповідальність лише за те самовільне захоплення нерухомого майна, від володіння яким винна особа була відсторонена в установленому законом порядку, та самовільне здійснення оспорюваного іншою особою свого чи чужого дійсного або уявного

¹⁶ Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20011151229>.

¹⁷ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / под ред. А.Я. Сухарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2003. – 976 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.alleng.ru/d/jur/jur337.htm>.

¹⁸ The Code of Petty Offences of 20 May 1971 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.housingrightswatch.org/sites/default/files/2012-12-11_RPT_POLAND_anti_soc_laws_en.pdf.

права, зокрема, і вчинене із застосуванням насильства або погрозою його застосування (ч. ч. 1, 2, 5 ст. 323 КК Болгарії). Як бачимо, у розгляданій забороні фактично йдеться про спеціальний різновид самоправства. У наступній же за порядковим номером ст. 323-а КК Болгарії описуються ознаки діянь, подібних до тих, про які згадується в ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України: «Будівництво споруд на землі, яка оброблюється, знаходиться у володінні господарської організації або є пасовищем».

А от відповідальність за такі діяння, як «розпорядження чи в порушення своїх обов'язків надання дозволу на заволодіння та використання для будівництва чи інших несільськогосподарських цілей невідчужених і непереданих у встановленому порядку сільськогосподарських земель або пасовищ», передбачається в рамках окремої ст. 221-а. При цьому потрібно звернути увагу на те, що зазначений делікт («надання незаконного дозволу на будівництво на пасовищах і сільськогосподарських землях») болгарські парламентарі розцінюють як посягання на економічну систему країни (розділ I глави 6), тоді як саме, власне, будівництво на пасовищах – як злочин проти порядку й громадського спокою (глава 10).

Албанський досвід цікавий передусім тим, що кримінальне законодавство цієї країни є чи не єдиним на європейському правовому просторі, у межах якого виділено окремих структурний підрозділ, повністю присвячений регламентації відповідальності виключно за злочини у сфері земельних відносин (розділ XI «Злочини, пов'язані з правовим статусом землі» глави 3 «Злочини, пов'язані з власністю та економічною сферою» КК Албанії). Складається цей розділ лише з двох норм, які, проте, враховують усю багатогранність і унікальність поняття «земля» як об'єкта правового регулювання, передбачаючи її кримінально-правовий захист і як важливого елемента довкілля (ст. 199 «Нецільове використання землі»), і як об'єкта права власності (ст. 200 «Незаконне зайняття землі»).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що парламентарі більшості постсоціалістичних держав Центральної та Східної Європи пішли шляхом криміналізації двох груп земельних правопорушень, які умовно можна назвати земельними злочинами «власницької» й «екологічної» спрямованості.

У питанні регламентації відповідальності за земельні злочини екологічного характеру законодавці розгляданих країн переважно спирались на досвід держав «західної гілки» континентальної системи права, що виявилось, по-перше, у наявності єдиної універсальної заборони, в межах якої уніфіковано відповідальність за забруднення всіх видів природних ресурсів, а по-друге, у диференціації відповідальності за умисне та необережне забруднення навколишнього природного середовища.

А от проблема кримінально-правової протидії порушенням прав на землю в кожній із країн вирішується по-різному й часто залежить від впливу правових систем держав інших груп романо-германської правової системи (італо-іберійської, германської, групи СНД).

Крім того, варто зауважити, що з погляду їх можливого врахування під час подальшого вдосконалення КК України вартим уваги є досвід аналізованої групи країн щодо визнання кримінально караним не лише повного, а й часткового незаконного заволодіння земельною ділянкою (Румунія); також визнання самовільного будівництва не самостійним складом злочином проти власності, а лише кваліфікуючою ознакою незаконного привласнення землі (нерухомості).

Анотація

У статті вивчається досвід постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи щодо кримінально-правової охорони земельних ресурсів.

Summary

The article examines the experience of post-social countries in Central and Eastern Europe on criminal law protection of land resources.

Використана література:

1. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : [монография] / В.Н. Додонов ; под общ. науч. ред. д. ю. н., профессора, заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 448 с.
2. Criminal Code of the Republic of Macedonia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16066/preview>.
3. Criminal Code of the Republic of Serbia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/5>.
4. The Penal Code of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.policija.si/eng/images/stories/Legislation/pdf/CriminalCode2009.pdf>.
5. Criminal Code of the Republic of Croatia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/>.
6. Criminal Code of the Republic of Montenegro [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/4168/preview>.
7. Criminal Code of Brcko District of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>.
8. Criminal Code of the Republic of Kosovo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Criminal%20Code.pdf>.
9. Criminal Code of The Republika Srpska of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>.
10. Criminal Code of The Federation of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>.
11. Criminal Code of the Republic of Bulgaria [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8881/preview>.
12. Criminal Code of the Republic of Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unodc.org/res/cld/document/pol/1997/penal_code_html/Poland_Penal_Code_1997.pdf.
13. Criminal Code of the Republic of Romania [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8>.
14. Criminal Code of the Slovak Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/4>.
15. Criminal Code of the Republic of Hungary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
16. Criminal Code of the Czech Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf>.
17. Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W DU20011151229>.
18. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / под ред. А.Я. Сухарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2003. – 976 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alleng.ru/d/jur/jur337.htm>.
19. The Code of Petty Offences of 20 May 1971 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.housingrightswatch.org/sites/default/files/2012-12-11_RPT_POLAND_anti_soc_laws_en.pdf.

Роман Мовчан,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету